

Mária, a magyar történelem tanúja

Koptik Odo: *Thalleis*

Az országmértető jezsuita metamorfózisok ideológiai hátterében – különböző allegóriák burka alá rejtve – legtöbbször ott szerepel a „Regnum Marianum” gondolata is. Azonban nem jezsuita, hanem bencés költő, Koptik Odo dömölki apát írta azt a nagy terjedelmű költeményt, amely egy Mária-kegyhely történetének felhasználásával az egész magyar történelem tengelyébe helyezte Mária oltalmazó szerepét. A *Thalleis*, e kéténekes hexameterben írott mű 1744-ben jelent meg Sopronban.¹ Megjelenésére az nyújtott alkalmat, hogy Zichy Ferenc grófot beiktatták győri püspöki székébe, és a soproni plébános, Hauszer Lőrinc a püspök tiszteletére kinyomtatta ezt a művet. Terjedelmes előszavában a Zichy család eredetét és dicsőségét magyarázza, elsősorban a családi címer emblématis magyarázatából vonván le érveit.² Természetesen nem csupán a család ősiségét és vitézségét domborítja ki, hanem ősi máriás jámborságát is, hogy kapcsolatba hozhassa a dicsőített családot a költemény tárgyával.

Az előszó után következik az egyházi hatóság engedélye; ez, meglehetősen szokatlan módon, irodalomtörténeti meghatározást is ad az approbált műről, midőn megállapítja, hogy szerzője tizennégy nap alatt írta, mégpedig a színhelyen, ahol játszódik, azaz a Pozsony megyei Marien-Thalban (Vallis Marianában, Máriavölgyben); metruma heroikus, és Claudianus szellemét lehel, és mindenben megfelel a kegyhely évkönyveiben foglalt eseményeknek.³ A szerző által írt előszó megerősíti, hogy a „Szűz Iliászában” valóságos „történt dolgok” (res gestae) átfoglalozását nyújtja, nem pedig „költeményeket”. Ezért az eposzban egyébként szokásos csodás elemeket is legtöbbször mellőzte, nehogy a fikció elhomályosítsa az igazságot. A magas pátoszt sem alkalmazza, egyrészt azért, mert kora immár öregségbe hajlik, és költői ere immár a sok megpróbáltatástól majdnem kiszáradt, másrészt pedig a máriavölgyi forrásból fölragyogó fény jobban szereti az olyan világosságot, amely mindenki számára nyilvánvaló. Megvédi magát attól a vádtól, hogy szent dolgokat költői módon ad elő; hiszen nem kisebb tekintély védelmezi eljárását, mint Dávid király. Az előadott dolgok történeti valóságáért szavatol, és a kételkedőket a forrásokhoz utasítja. Saját eszéből nem adott hozzá mást, csupán a Szűzanya iránt érzett szeretete diktálta szavakat és érzelmeket. Ha vétett valamiben a poétika vagy grammatika terén, ez akaratlan, „Sed nunquid et Claudianus aliquando claudicat, et dormitat Homerus?”; egyebekben az

¹ Teljes címe (ez tulajdonképpen csak az I. könyv címlapja): *Thalleidos Liber I. De Ortu, Progressu, et Flore S. Aedis et Thaumaturgae Thallensis Sub cura RR. PP. Paulinorum, [...] Authore Oddone KOPTIK, Ordinis S. Benedicti Abbati Demölkiensi etc. Anno M. DCC. XLIV. Sopronii Typis Joannis Philippi Rennauer, Typographi.*

² I. m. [2]–[7]

³ „quatuordecim dierum spatio, in Conventu Marias-Thallensi, Hieroico [!], et Spiritum Claudianum redolente metro (Actis Thallensib. per omnia conformi)”, i. m. 8.

egyházhoz fölbebez, és Máriát állítja védőügyvédjének.⁴ Még egy előszó előzi meg a költeményt, amelyet a költő „stylus lapidaris”-ban fogalmazott, és jegyzetei tanúbizonysága szerint nagyjából bibliai helyekből állított össze: ebben költeményét a Szűzanyának ajánlja.⁵

Az I. könyv húsz könyvre oszlik.⁶ Minden könyv két részből áll: előbb jön a „Paraphrasis Poetica”, azután az „Exegesis Historica”. Az első ének a szent völgy földrajzi helyzetének leírása. Az invokáció természetesen nem a múzsákat, hanem magát Máriát hívja oltalmul.

Dum Vallem celebrate Tuo de nomine dictam
Gestio Virgo Parens, veterisque insignia cultus,
Et quibus a saeculis fulges miracula, nostro,
Jam toties repetita aevo depingere versu;
Non ego Castaliis sitio de fontibus undas,
Non Aganippaeos Latices non invoco Musas!
Sed quia Parthenij percellor amoris ab aestro:
Tu mihi Pierijs prae mille sororibus una
Diva Thalena places! aspira Virgo Clienti!
Utque tuas meliore queam depromere laudes
Carmine, da sacro venam de fonte fluentem!⁷

A leírás egyrészt valóságos földrajzi elemekből van összeállítva (a történeti magyarázat szerint forrásként itt és a következőkben is alaposan kiaknázta Ferdinand Krieskircher pálos rendi szerzetes „Mirabilia Magnae Hungariae Dominae” c. művét, valamint a kegyhely latin és német nyelvű, a pálosoktól vezetett évkönyveit), másrészt a kötelező „locus amoenus”-toposzok szolgálatják az elkövetkezendő csodákhoz a hangulati előkészítést.

A második ének mégis alkalmaz mitológiai apparátust.⁸ Ugyanis a későbbi kegyhely szent völgyét eredetileg nimfák lakták, Diana istennő alattvalói. Szent István király azonban, midőn megtekintette a völgyet, természetesen eltiltotta a pogány kultuszt, és kiűzte a nimfákat és kultuszuk híveit. Behívta viszont Remete Szent Pál követőit. A költő a pálos rend történetének itt azt a változatát követi,

⁴I. m. 10.: „Brevibus te volo Amice Lector! Illiadem memorabilium Virgineorum propono in nucleo. Laudes Divae Thallensi cano: ideo carmine. Paraphrases rerum gestarum scribo, non Poëmata. Hinc fabulis ut plurimum abstineo, in Poëmata caeteroquin usitatis, ne fictio obscuret veritatem. Altis cothurnis non incedo: tum quia vena multis siccata aerumnis jam in Senium vergenti pene emarcuit, tum quia Lux fontis Thalleni amat claritatem omnibus patentem. Ridebis forte me ante Arcam Domini Poeticis saltantem pedibus et canentem? ride in sinum tuum. Risum hunc quaestum reputo; etiam David ita risus est. De rerum quas afferro veritate forte dubitas? en Exegesibus historicis! ad fontes te relego, ex quibus hausi. De meo addo nihil, nisi verba et affectum, quem dictat amor in Virginem, ratio suppeditat, et rerum circumstantiae secum ferunt. Errorum si incusas? aut poetici erunt: aut grammatici. Peccavi venialiter. Sed nunquid et Claudianus aliquando claudicat, et dormitat Homerus? si de majoribus in jus me petis? provocho ad Forum meum, Ecclesiam. Advocatam substituo Virginem:
Illa mei juris vindex erit Illa Patrona!
Incassum gemitus non sinet ire meos!

VALE!’’

⁵I. m. 11.

⁶I. m. 1–61. (In *Paraphrases Poeticas*, *Exegesibus Historicis* roboratas, divisus)

⁷I. *De Sacra Valle Mariana, ejus situ, et amaenitate*. 1–3. 1.; az idézet helye: 1.

⁸II. Sub S. Stephano I. Hungarie Rege, varij Eremitae in Regnum convolant, et nonnulli in valle Mariana sedem eligunt, a quorum uno S. Statua Diva Thallensis sculpta refertur. 3–6.

amely szerint maga Szent Gellért volt az, aki – miután a Szent Földön megismerte a keleti remetét, akik a thébai szent reguláit követték – meghonosította Magyarországon e szerzetet.⁹ Tehát Marienthal, Mária kegyhelye kezdettől fogva a pálosok alapításaként, az ő gondozásuk alatt állt fenn. A remeték között volt egy művészajlamú, aki kifaragta a csodatevő szobrot:

Jam stetit ara rudis, cui unica defuit Icon
Virginis, ut modica saltem coleretur in ara.
Hos inter tamen unus erat, fors antea doctus
Sculpere Praxiteles, qui scindens fissile lignum,
Reddidit informi dignam te Virgo figuram
Arboris ex ramo, tenerum de more gerentem
In laeva natum, roseisque coloribus unctam
Et blando charites spirantem finxerat ore.¹⁰

A harmadik ének ideális képet fest a kegyhely ősi, egyszerű kezdeteiről, amikor nem állott ugyan még pompás templom, királyi oltár, nem voltak hatalmas zarándoktömegek, királyi vagy főúri zarándokokkal az élen, színházi játékok sem, hanem ennél nemesebb hódolók: maguk az angyalok és főangyalok szálltak le és zengték úrnőjük dicsőségét.¹¹ Jellemző a szerző aggályos eljárás módjára, hogy még az angyalok megjelenését is a Szentírásból és Szent Bernátból merített helyekkel támasztja alá.¹²

A negyedik ének továbbszövi a mitológiai szálát.¹³ Az elűzött nimfák és dryások bosszút forraltak, és leszálltak az alvilágba, hogy segítségül hívják a fúriákat. Ennyiben a költő alkalmazkodott a Vergilius–Vida–Tasso-féle epikus hagyomány előírásaihoz. Magyarországot háború dúlja, a Levente-féle pogánylázadás idején halálra keresik a papokat, feldűlják a szentélyeket. Akadt egy névtelen szerzetes, aki magához vette a szobrot, és menedékhelyet keresett neki. A költő Aeneashoz hasonlítja hőseit:

Ut novus Aeneas raptos ex igne Penates,
Amplexuque fovet, maestosque reduplicat imbres.
Nunc ait, hoc opus est, humeris imponere nostris
Diva Parens! tecum Lybiam Garamantas et Indos
Sponte petam...¹⁴

Hosszas keresés után végül talál egy odvas fát, ide rejti kincsét, majd – minden valószínűség szerint – ő maga vértanúságot szenved.

Az ötödik ének elregéli, hogy hosszú nemzedékeken át lappangott a kegyiszobor, ám az őt rejtő odvas fa alatt csodatevő forrás fakadt.¹⁵ A csodák híre szétfutott az egész országban, és megindultak a zarándokok. A hatodik ének részletesen lefesti azokat a csodás gyógyulásokat, amelyek megalapozták a kegyhely hírnevét.¹⁶ Végre a hetedik ének azt a csodát beszéli el, amikor véletlenül egy remete megtalálta a forrás mélyén a csodatevő szobrot.¹⁷

⁹I. m. 5.

¹⁰I. m. 4.

¹¹III. De Sacra statua Thallensi rudi arae primune imposita, et ab Eremicolis honorata. 6–9.

¹²I. m. 9.

¹³IV. De Sacra Statua Thallensi, metu hostium in cava et putri arbore abscondita. 9–13. l.

¹⁴I. m. 10.

¹⁵V. De salutari fonte sub arbore illa, in cujus cavitate Statua B. V. Thallensis condita fuit, emanante. 13–15.

¹⁶VI. Sacri Fontis Thalleni virtus, et divae Thallensis Statua ab uno ex postei minio reversis in Marianam Vallem Eremicolis avide inquiritur. 15–18.

Ezzel lezárult a kegyhely őstörténete. Ismét a nemzeti történelem fővonalába kapcsolódik be a cselekmény, mert a nyolcadik ének arról szól, hogy Nagy Lajos, midőn meglátogatta a Mariazell-i kegyhelyet, azt az óhajt táplálta szívében, hogy a fenyegető török veszély ellen saját hazájában is találjon Máriánál menedéket.¹⁸ Így imádkozott a Szent Szűzhöz a király:

Pannoniae, inquit, Judith fortissima terrae
Ac pavidis acies Virgo instructissima Castris.
Tu nosti, cui multa patent, quod justa furoris
Causa, fides verax, Pietas, tua gloria, bellum
Instaurare jubet. Geticis sed viribus impar,
Jam prope Victori sine Te succumbo Gelono.
O pia Virgo Parens! si te tua gloria tangit?
Respice captivas, plorantes, teque vocantes
Pannonicas gentes! desperatamque salutem
De caelo mihi prona refer! Tua limina gratus
Me Duce, si vincam? Cellas Exercitus iste
Inviset, Parioque struens de marmore templum,
Labbara scuta tuas victor suspendet ad aras.
Aut si Pannonica placeat Regione locari
Fana tibi? mihi pande locum! te Virgine dignam
Aedificabo Domum. Nec Cella videbit avarum.¹⁹

A kilencedik énekben Mária megjelenik a király álmában, és megígéri segítségét.²⁰ A jelenés annyira feltüzeli Lajos harci kedvét, hogy úgy pattan ki ágyából, mint az Allecto által föltüzelt Turnus.²¹ Buzdító beszédet tart seregének, és mire az est újra leszáll, már győzelmet is aratott a törökön. A tizedik ének arról szól, hogyan váltotta be a király ígéretét, és miután Mariazellben felépítette a nagyszerű templomot, a marienthali kegytemplom alapkövét is saját kezűleg lerakja.²²

¹⁷VII. Statua B. V. Thallensis in fonticulo per Saeculum et ultra delitescens, pio Eremicola divinitus revolatur [!]. 18–21.

¹⁸VIII. Ludovicus I. Hung. Rex Thallensis S. Aedis postea Fundator in periculo Constitutus B. V. invocat. 21–24.

¹⁹I. m. 22–23.

²⁰IX. B. Virgo Ludovico Regi Thallensis postea S. Aedis Fundatori comparens victoriam promissit. 24–26.

²¹I. m. 25.

„Desuper evigilat Princeps, venerabile signum
Adstittis in somno Dominae de pectore sumit
Quoque stupens, lacrymansque magis, tenera oscula figit
Ori Virgineo, tanto plus ardet in hostem,
Tanto plusque illi Dominae segura jubentis
Imperia, et pulchri stimulatix gloria belli
Ad pugnam inflammant animos. Arma! arma! reposcit
Ocyus, et rauco per castra fragore tubarum
Intonat, atque novos his vocibus excitat ignes.”

²²X. Ludovicus ope B. V. Victor extracto in Cellis Magnifico templo, etiam in Valle MARIANA pro erigenda nova S. Aede primum lapidem ponit. 26–29.

Az első ének középpontja továbbra is a Nagy Lajos-féle alapítás; a tizenegyedik ének a király diadalmenetben való visszatérését regéli el, a tizenkettedik énekben Nagy Lajos saját kezűleg viszi át a kegyzsobrot az új templomba, a tizenharmadik énekben pedig ünnepélyesen a pálos rendre bízta a kegyhely gondozását.²³ A tizenötödik ének rekonstruálja, hogy milyen volt a Nagy Lajos alapította templom, a tizenötödik pedig részletesen leírja az épület jelenlegi – vagyis a költő korának megfelelő – berendezését, részletesen megmagyarázza a freskók és emblémák jelentését.²⁴ Különösen szép az a képleírás, amely Remete Szent Pál, Remete Szent Antal és a holló legendáját mondja el.²⁵

A tizenhatodik ének a kegyzsobor részletes leírása. A századok mit sem ártottak neki, de nem is csoda, hiszen Mária – a kedvelt Szent Ágoston-i gondolat szerint a második Éva – romolhatatlan, mert sosem evett a tiltott fa gyümölcséből:

Ecce nitet puteo stans Divae Matris Imago,
 Quam prius exigua Thallenae cultor eremi
 Excidit de fronde pyri; quam profugus hosti
 Condidit arborea jam putrescente medulla,
 Subtus at exortas dum lapsa est fontis in undas,
 In scatebrisque diu populis ignota latebat,
 Prodidit occultum caelestis flamma thesaurum.
 O quae fata tulit? quoties abscondita Castro
 Haesit vicino? nunc tot jam saecula durat
 Imputris, invermis, nullaque teredine laesa.
 Discere vis causam? pietas servavit inaesam;
 De vetito nunquam ligno quia Virgo comedit,
 Nec statuae lignum caries funesta vorabat.
 Et quia contempsit suadentem pomula vermem
 Hinc caret illius mordaci Icuncula verme,
 Sic quia Taenarii Colubri delusarat astum
 Lusit et humanos abscondita Saepius hostes.²⁶

A következőkben a költő – meglepő fordulattal – olyan vágyott zsákmányként írja le a szobrot, amelyet úgy akartak hódolói elrabolni, mint Helénét Párizs.²⁷

A tizenhetedik ének tovább folytatja a művészettörténeti forrásként is igen értékes leírást, mert eseteli a forrást, a hozzávezető sétányt, a búcsúsok nyüzsgő sokadalmát és a római Pantheon mintájára épült templom kápolnáit.²⁸ A tizenkilencedik ének szembeállítja az ókor örök életűnek szánt, mégis

²³XI. Ludovicus I. Hung. Rex erectum novum Thallense templum B. V. dicaturus, cum splendido Ecclesiastici, et Saecularis Ordinis Comitatu ad Vallem Marianem revertitur. 30–31.; XII. Ludovicus Hung. Rex. S. Statuam Thallensem ad novam Ecclesiam suis ipse manibus solenniter transportat. 31–34.; XIII. Paulinus Ordo a Ludovico I. Hung. Rege ad neo-erectum Regis munificentia Caenobium Thallense introducitur. 35–38.

²⁴De Prospectu S. Thallensis Delubri, a Ludovico Rege aedificati ad formam Veteris Basilicae Cellensis, per eundem Regem erectae. 38–41.

²⁵XV. Descriptio hodiernae Splendidissimae Arae Majoris in S. Aede Thallensi. 41–45.

²⁶XVI. Descriptio S. Statuae Thaumaturgae Thallensis. 45–49., az idézet: 45.

²⁷46. O quot te secum cuperent auferre clientes,
 Sanctius ac Helenen Paris asportabat amatam?

²⁸XVII. Descriptio amoenissimae ad S. Fontem viae, S. Aedis super eo structae, et Sacellorum in via. 49–53.

elpusztult műemlékeivel (a Mausolaeummal, a piramisokkal) a Szűz Mária romolhatatlan szentélyét.²⁹ Mert ez a templom a történelem megannyi viharát kiállotta: nem pusztította el sem az 1663. évi török betörés, sem Thököly hadjárata, sem az 1698-as zavargások. Végül a huszadik ének azzal koronázza meg az első könyvet, hogy felsorolja, hány főpap kereste fel a szentélyt, és a pápák milyen búcsúkkal ruházták fel.³⁰ Az ének egy szép hasonlattal kezdődik, amelyet a szerző – a jegyzetben is rögzített módon – Ovidiustól kölcsönöz:

Astra repercusso reddunt sua Lumina Phaebo,
At si nox Phariis mundum tegit atra tenebris,
Sydera sol revocat, pulsus horrentibus umbris,
Multiplicatque faces. Parent ad jussa vocata,
Luce recente nitent, et dicunt adsumus Astra;
Quid nisi Sol Thallena Parens; quid cura? tenebrae,
Anxia sollicitae quae obnubunt lumina mentis.
Quas colit axe suo nitidas Ecclesia stellas?
Nonne Sacerdotes mitrata fronte verendos?
Hi nempe illustrant animas, sunt lumina mundi,
Aethereique docent, quae sit via lactea caeli (...)³¹

Nagyon érdekes, hogy a költő egy lengyel emblémáskönyvet, Ambrosius Nieszporkowitzius „*Officina Emblematum*” c. művét jelöli meg a hasonlat kiterjesztésének alapjául.³²

Míg az első ének a kegyhely eredetét, őstörténetét, Nagy Lajos általi újjáalapítását és későbbi viszontagságait a szentség jegyében juttatta el a felmagasztalás hangneméig, a második ének a jelenről szól, és Mária Terézia korát ünnepli, mint a kegyhely szentségének, illetve általa a valódi szent Magyarországnak igazi kiteljesedését.³³ Tizenhat énekből áll, az első csak általában sorolja fel a Habsburg-ház azon tagjait, akik elzarándokoltak Marienthalba.³⁴ A második éneknek viszont Mária Terézia a főszereplője.³⁵ Az osztrák örökösödési háború kitérésének pillanatában a királynő nem tudott máshová menekülni, mint Máriaához, könyörgő, patetikusan hangon előadott imájában a költő saját céljainak megfelelően poétizálja azt a történelmi szerepet, amelyet Magyarország játszott a trón megmentésében. Hogy ezt a részt szánja a szerző a mű legegikusabb részének, azt többek között jelzi a beszótt Aeneis-utalás.

²⁹XIX. Vallis MARIANA a certis periculis et evidenti ruina saepius divinitus praeservatur. 53–57.

³⁰XX. Summorum Pontificum Studium, Eminentissimorum Cardinalium, Archi-Episcoporum, et Episcoporum pietas erga Divam Thallensem. 57–61.

³¹I. m. 57.; vö. 58.: „(k) Ovidius in *Metamorph. Lib. 3.* (1) *Stellae vocatae sunt et dixerunt adsumus Baruch 3.*”

³²Vö. i. m. 58–59. on (m) és (n) jegyzetét!

³³Liber II. Thalleidos. De Imperatoribus, Regibus, Ducibus, Principibus, Magnatibus, Nobilibus, ad Divam Thallensem peregrinantibus. 63–110.

³⁴I. Augustissimi Imperatores et Potentissimi Reges Divam Thallensem venerantur. 63–66.

³⁵II. Serenissima ac Potentissima Hungariae et Bohemiae Regina coram Thalensi Diva lacrymis diffluit. 66–70.

(...) Cernis quae nubila terras
 Invasere meas? quam caeco turbine venti
 Praecipitent? aut quae tempestas horrida Regnis
 Sit concita meis? Boreas bachatur ab Arcto
 Et Notus occidius inflatus saevit ab oris;
 Illinc nimbiferas ferus Auster concitat umbras.
 Cum Bojo Gallus, cum Saxone Prussus Iberus
 Arma Viroque parant, me contra faedera jungunt,
 Divi Regna Patris partiti, pellere Natam,
 Luceque Regali cupiunt me cernere nudam.
 Hei mihi quare tenebrae? quae nox? quaeque imminet umbra?

Deliquium patior! nisi tu Thallensibus undis
 Me recreres, et nata tuo nova lumina fonte
 Mutua concedas, Divi Jubar omne Parentis,
 Quia Pia Virgo tuo tot terris Numine fulsit.³⁶

A jegyzet valóságos történelmi dokumentumot idéz, hogy a királynő szorult helyzetét minél drámaibb színben fesse. Von Brandau báró frankfurti királyi követ így ír 1741. október 22-én az udvarhoz: „Honnan jöhetnének ezek a (tudniillik a felmentő) seregek? Talán az égből fognak potyogni? Angyalok lesznek? Vagy indiánok? Vagy perzsák? Vagy talán éppen oroszok? Esetleg majd a török jön segítségül?”³⁷ Mária meghallgatja a királynő könyörgését, lecsendesíti a vihart, és Mária Terézia a győzelem után a zsákmányt felajánlhatja a szentélynek. „Aspice Thallena sit quanta potentia Divae!”³⁸ A harmadik ének párhuzamos a másodikkal, mert a felséges hitvest, Lotharingiai Ferencet mutatja be, amint a Szűz Anyához könyörög.³⁹ A negyedik énekben a csatába induló Lotharingiai Károly herceg kéri a Thallena Virgo segítségét. Az egyik mellékelt jegyzet mindjárt közli is az eredményt: annyi francia hadifogoly esett a bajorországi töttingeni csatában, hogy tömegesen lehetett küldeni őket „a magyar Szibériába”.⁴⁰ Az ötödiktől a kilencedik énekig tartó egységben a költő a szászországi Keresztély Ágost esztergomi érsek, az első hercegrímás gyakori zarándoklataival és alapítványaival foglalkozik,

³⁶I. m. 67.

³⁷I. m. 69.: „Den Gewalt und Zwanck hat man anerkennet, aber die Rettung vor unmöglich angesehen. Über den Vortrag aber, und positive Versicherung einer biss Ende Novembris zusammen bringender, die Bayrische und Hülfleistende Gewalt abzutreiben gewachsener Macht hat man sich fast zu ärgern von neuem angefangen; mit vermelden: wo dann diese Armee erkommen solte? solle sie von von [!] Himmel fallen sollen es Engeln? oder Indianer? oder Persianer? oder etwann die Russen? oder der Türkische Succurs seyn?”

³⁸I. m. 68.

³⁹III. De Magno Hetruriae Duce Serenissimo Francisco Lotharingo S. R. M. Conjuge et Corregente, Divam Thallensem venerante. 70–73.

⁴⁰IV. Serenissimu Princeps Carolus Lotharingus Castra petiturus Thallensem Divam honorat. 74–76. Az idézet a 76. lapon a (c) jegyzetben, a „Die neueste Welt-Geschichten” c. kiadvány első számának 5. lapjáról: „kurtz: die Frantzosen, welche auch den Töttingen die Falschheit der Fortuna, und Gehassigkeit der Victoria erfahren müssen, wurden nicht nur aus Bayrn, sondern auch aus gantz Deutschland vertrieben, so das nichts von ihnen zurück geblieben, als was in den Grabern lieget, und etwann noch in den Ungarischen Siberien als Kriegs-Gefangene in Verwahrung ist.”

amelyekkel kiérdemelte a második alapító címet.⁴¹ A primás annyira szerette a pálosokat és Marienthalt, hogy legszívesebben ott telepedett volna le örökre.

A következő nagyobb, szintén négy énekből álló egység a pálos szerzetesből a primási méltóságra emelkedett Esterházy Imre szerepével foglalkozik. A tizedik ének emblematikus címervers, amely az Esterházyak címeréből vezeti le a későbbieket.⁴² Az ehhez az énekhez mellékelte egyik jegyzetből tudjuk meg, hogy az érsek unokaöccse, szintén Esterházy Imre volt az, aki a költőt, Koptik Odót meghívta Máriavölgybe, a költemény írására ihlette, és a szükséges szakirodalommal is ellátta. A tizenegyedik ének az érsek reménytelen betegségét ecseteli; a torokban keletkezett daganatot senki sem tudta meggyógyítani.⁴³ Szorult helyzetében – erről szól a tizenkettedik ének – az érsek vizet hozat a csodatevő forrásból, és annak már néhány csöppjétől is meggyógyul. A tizenharmadik énekben hálából új ezüstoltárt építtet.⁴⁴

A tizenötödik ének azokról a hercegekről és más fejedelmi személyekről szól, akik szintén elzarándokoltak Máriavölgybe, és ott vagy meggyógyultak, vagy alapítványt tettek, vagy esetleg éppen megérték.⁴⁵ Az egyik jegyzet elpanaszolja, hogy még ma is meg lenne Báthory András sírja, aki a templomba temetkezett, ha „Bethlen Gábor barbársága” a többi síremlékkel együtt fel nem dúlta volna.⁴⁶ A tizenötödik ének a kisebb rangú nemesség búcsújárásáról szól, a tizenhatodik, utolsó ének pedig a köznép végeérhetetlen tömegéről. A csodára váró tömeg rajzával fejeződik be a költemény.

⁴¹V. Eminentissimus ac Serenissimus Princeps Cardinalis De Saxonia, Christianus Augustus D. Thallensem inuisit. 76–78. VI. Eminentissimus Cardinalis de Saxonia amore Virginis, in Valle Mariana habitare desiderat. 78–79. VII. Eminentissimus et Serenissimus Princeps amore Divae Thallensis alter Coenaebii Fundator factus. 79–80. VIII. Serenissimus ac Eminentissimus Princeps Christianus Augustus Cardinalis de Saxonia magnis muneribus Divam Thallensem cumulat. 81–82. IX. Serenissimus ac Eminentissimus Card. de Saxonia miris praeconiis Divam Thallensem et locum concelebrat, zeloque Apostolico aliis praelucet. 82–85.

⁴²X. Celsissimi ac Reverendissimi S. R. Imperi Principis et Archi-Episcopi Strigoniensis Emerici Esterházy, nec non Inclytae Ejusdem Domus erga Thallensem Divam pietas per parabolam describitur. 85–90. A mű keletkezéséről Koptik Odo így ír: „Alius Illustrissimus Emericus Esterházy Celsissimi Patruis exempla secutus spreto saeculo S. Divi Pauli Ordinem amplexus est. Vir insignis prudentia et pietatis. Qui cum Thallensis Divae originem et miracula nobis recenseret, accendit animum ut votiva peregrinatione S. Vallem inviseremus arcanos instinctus ibi sensimus, ut deficiente facultate Divam pretiosis muneribus honorandi, saltem carmine hoc, quantumvis inertis Thallensis Divae praeconia caneremus. Quod etiam 14. dierum spatio in loco Sacro demorantes, suppeditatis a Reverendissimo Patre Ordinis Generali variis Monumentis perfecimus. Tantus est Virginis Sacratissime Cultor, ut pro tuendo ejus honore vitam et sanguinem consecraret.” (88–89.)

⁴³XI. Celsissimus Princeps Emericus Magnus Divae Thallensis Venerator angina pene immedicabili cum summo Familiae et pauperum luctu laborat. 90–94.

⁴⁴XII. Rebus in desperatis petita ex S. Thallensi fonte Aqua optatam Celsissimo Principi Emerico, Parthenio Diva Clienti affert sanitatem. 94–98. XIII. Celsissimus Princeps Emericus Esterházy, non sine prodigio a periculoso tubere per Thallenses aquas a B. V. curatus, argenteam suam suppellectilem pro nova Ara applicandam grato animo S. suae Sospitae offert. 98–99.

⁴⁵XIV. Alii Magni Principes Divam Thallensem venerantur. 100–103.

⁴⁶I. m. 103.: „Quot quantaque extarent etiamnum, nisi barbaries Betlehemitica (an furore in ipsos mortuos? an caeca spoliatorum et putatitii thesauri aviditate) illud confregisset Mausolaeum, sane spectatu dignum, exteris quoque nationibus arte formaque nobilissimum Andreae de Bathor. Erant autem ex sanguine Bathorio et Transylvaniae Principes et Poloniae Regnum aliquando, obtinuerunt.”

(...) Venit ille pericula vitans,
 Tristia fata querens, venit altera turba gementum
 Caecus, amens, mancus, leprosus, peste laborans,
 Captivus, lapsus, tentatus, sanguine manans,
 Haecticus, emacidus flens dente, puerpera, luscus,
 Gutture, fronte dolens errore docentis, arena
 Afflictus Phrenesi, Podagra, Praedone, veneno.
 Huc alii quorum fluido sub pectore dirus
 Langour inest, vacuisque ferox dolor ossibus haeret,
 Ulcere pressus adest tumido, venit ille rebelli
 Lapsus equo venit alter aquis, hic vulnera centum
 Explicat, et proprio madidos in sanguine vultus,
 Atque alii plures vario languore gravati
 Funestas ducunt acies, poscuntque medelam.
 Hos tu Diva levas, recreas fanasque patenti
 Prodigio, optatam fers omnibus una salutem.⁴⁷

A költemény tehát úgy ünnepli hősnőjét, hogy a Nagy Lajos király előtti, a pálosok által is terjesztett legendás ősalapítást készpénznek veszi, hogy ezáltal a Máriavölgyi Szűzet megtehesse az egész magyar keresztény történelem tanújának és pártfogójának. A Habsburg-ház uralkodói ebben az összefüggésben teljesen nemzeties színben tűnnek föl; Mária Terézia ugyanúgy a Szűz csodálatos közbenjárására menekül meg ellenségeitől, mint ahogy Nagy Lajos annak idején a töröktől. A 150 éves török uralom lényegtelen epizódnak tűnik ebben a felfogásban, részletezése már csak azért sem célszerű, mert akkor Mária patrónai hatékonyságának hiteléhez szó férhetne. Maga az az ötlet nem eredeti, hogy a Habsburgok dicsőségét a középkori magyar királyok dicsőségének fölemlegetésével lehet megemelni; éppen Mariazell vonatkozásában láthattuk ezt az eljárást Melchior Guttwirth egyik elégiájában is. Azonban merőben új az az eljárás, hogy a panegyricus eposz claudianusi mintát követő változatába dolgozza be a költő az ovidiusi „Naptár” nemzetiesített változatát, miközben még a vergiliusi modell néhány döntő vonását is alkalmazza. Mindenesetre ebben az erősen jelenre orientált epikus változatban nem kellett bajlódnia a szerzőnek azzal, hogy az országot, avagy a honfoglalókat tekintve fő alanynak, és hozza valamilyen kapcsolatba a dinasztiaiával, hiszen a Szent István-i, Szent Gellért-i alapítás legendája fölöslegessé tette a honfoglalás mozzanatának bármilyen bekapcsolását, és a pogányság csupán néhány sápadt és nem túl sok ellenakcióra képes nimfára korlátozódott. A hunok emlegetése is hiányzik, az ország lakói egyszerűen „Pannonicae gentes”, s ebbe minden nemzetiség belefér. A pogányság–kereszténység-ellentétén kívül még egy ellentét mozgatja a cselekményt: az ősi pálos-eszménynek megfelelő remetei szegénység és a teljes barokk hierarchikus pompa ellentéte; ezt hivatott ellensúlyozni Keresztély Ágost remeteségvágya ugyanúgy, mint az Esterházy Imre betegágya körül összecsendülő szegények, akik patrónusuk életéért remegnek, valamint az eposz végén, tehát a leghangsúlyosabb helyen szereplő testi-lelki nyomorultak látványa: e szegények a megfelelői az őszentélyben himnuszt éneklő angyaloknak. Ha szigorúan e búcsúsokra, a keresztény népre korlátozott formában is, de először kerül be „a nép” olyan epikus kompozícióba, amely az egész magyar történelmet tárgyalja.

Szörényi László

⁴⁷XV. Avita Nobilitas Divam Thallensem veneratur. 103–107. XVI. Ingens accurentis Populi Frequentia Divam Thallensem visitat et veneratur. 107–110. Az idézet helye i. m. 109.